

מראה מקומות, שיעור מאת הג"ר יצחק אלסטער שליט"א

סנהדרין עד. - בענין מצוות קידוש השם, ואלישע בעל כנפיים

נקודות שנידונו בשיעור זה:

- במצוה שאמרו עליו "יעבור ואל יהרג" - האם מותר לו למסור נפשו אם רצונו לקדש שם שמים בכך?
- בגמרא שבת הוכיחו שמצוות תפילין רפויה, היא בידי ישראל מהסיפור של אלישע בעל כנפיים. ויש לעיין, אם אסור למסור נפשו למצוה אחרת חוץ מע"ז ג"ע ושפ"ד, האיך הוכיחו משם שהמצוה רפוי' מפני שהיה ראוי להם למסור נפשם על מצוות תפילין?
- בסיפור של אלישע בעל כנפיים משמע שאלישע עשה לפניו משורת הדין. וצ"ע, הלא היה שעת השמד, וחייב כל אחד למסור נפשו לקיים המצווה!
- לדברי התוספות, הי' לו לאלישע למסור נפשו על קידוש ד', ומזה שלא מסר נפשו מוכיח הש"ס שהמצוה היתה רפוי' בידו. וצ"ע, דאם לא נתכווין למסור נפשו למה יצא לשוק עם תפיליו בתחילה, ולמה עשה לו הקב"ה נס בסוף?
- האם יוצאים ידי מצוות תפילין ע"י שלובשים אותם פעם אחת ביום, או שמצוה ללובשם כל היום?
- האם מחויב האדם למסור נפשו על המצווה שהיא קיומית ואינו חיובית, בשעת השמד?

1. רמב"ם הלכות יסודי התורה פרק ה' הלכה א', ב', ג', וז"ל, "א כל בית ישראל מצווין על קדוש השם הגדול הזה שנאמר ונקדשתי בתוך בני ישראל, ומוזהרין שלא לחללו שנאמר ולא תחללו את שם קדשי, כיצד כשיעמוד עובד כוכבים ויאנוס את ישראל לעבור על אחת מכל מצוות האמורות בתורה או יהרגו ואל יהרג שנאמר במצות אשר יעשה אותם האדם וחי בהם, וחי בהם ולא שימות בהם, ואם מת ולא עבר הרי זה מתחייב בנפשו. ב במה דברים אמורים בשאר מצוות חוץ מעבודת כוכבים וגלוי עריות ושפיכת דמים, אבל שלש עבירות אלו אם יאמר לו עבור על אחת מהן או תהרג יהרג ואל יעבור. במה דברים אמורים בזמן שהעובד כוכבים מתכוין להנאת עצמו, כגון שאנסו לבנות לו ביתו בשבת או לבשל לו תבשילו או אנס אשה לבועלה וכיוצא בזה, אבל אם נתכוין להעבירו על המצות בלבד אם היה בינו לבין עצמו ואין שם עשרה מישראל יעבור ואל יהרג, ואם אנסו להעבירו בעשרה מישראל יהרג ואל יעבור, ואפילו לא נתכוין להעבירו אלא על מצוה משאר מצוות בלבד. ג וכל הדברים האלו שלא בשעת הגזרה, אבל בשעת הגזרה, והוא שיעמוד מלך רשע כנבוכדנצר וחביריו ויגזור גזרה על ישראל לבטל דתם או מצוה מן המצוות, יהרג ואל יעבור אפילו על אחת משאר מצוות, בין נאנס בתוך עשרה בין נאנס בינו לבין עובדי כוכבים."

וכסף משנה שם, וז"ל,

"כל בית ישראל מצווין על קידוש השם וכו'." כתוב בנימוקי יוסף... וכתב עוד שכל דבר שבידם להעבירו בעל כרחו אין לנו למסור נפשנו למיתה בשב ואל תעשה, וכדאשכחן באסתר דקרקע עולם היתה, ואפי' בשעת ההמרה, כדאשכחן באלישע בעל כנפים שנטל תפילין מראשו כשראה קסדור. וכתב הר"ן ב' במה טומנין דלא אמרו יהרג ואל יעבור אלא לעבור על מצוות ל"ת אבל לא דגורו לבטל מצוות עשה כיון שאינו עובר בידים ועוד שהם יכולים לבטלה ממנו על כרחו

שיניחוהו בבית האסורים ותבטל מאליה עכ"ל.

וקשיא לי שהרי רב חנינא בן תרדיון מסר נפשו כדי לעסוק בתורה וכן ר' יהודה בן בבא כדי לסמוך זקנים ובמדרש מה לך יוצא ליסקל על שנטלתי לולב מה לך יוצא ליצלב על שמלתי את בני, ואין לומר מדת חסידות שנו כאן אלא משמע שעל פי הדין היו עושים כן.

וההיא דאלישע בעל כנפים לא מכרעא דכבר קיים באותו היום מצוות תפילין, וגם לא

אמר לקסדור שמקיים גזירתם שלא להניח תפילין אבל השיב למה ששאלו מה זה בידך

ואמר כנפי יונה."

2. גמרא סנהדרין עד. וז"ל, "אמר רבי יוחנן משום רבי שמעון בן יהוצדק נימנו וגמרו בעלית בית נתזה בלוד כל עבירות שבתורה אם אומרין לאדם עבור ואל תהרג יעבור ואל יהרג, חוץ מעבודה זרה וגילוי עריות ושפיכות דמים... כי אתא רב דימי אמר רבי יוחנן לא שנו אלא שלא בשעת השמד אבל בשעת השמד אפילו מצוה קלה יהרג ואל יעבור, כי אתא רבין אמר רבי יוחנן אפילו שלא בשעת השמד לא אמרו אלא בצניעא, אבל בפרהסיא אפילו מצוה קלה יהרג ואל יעבור. מאי מצוה קלה? אמר רבא בר יצחק אמר רב... אפילו לשנויי ערקתא דמסאנא."

3. גמרא שבת קל. וז"ל, "תניא, רבן שמעון בן גמליאל אומר כל מצוה שקיבלו עליהם בשמחה כגון מילה, דכתיב (תהלים קיט) שש אנכי על אמרתך כמוצא שלל רב, עדיין עושין אותה בשמחה, וכל מצוה שקבלו עליהם בקטטה, כגון עריות דכתיב (במדבר יא) וישמע משה את העם בכה למשפחותיו על עסקי משפחותיו, עדיין עושין אותה בקטטה, דליכא כתובה דלא רמו בה תיגרא. תניא, רבי שמעון בן אלעזר אומר כל מצוה שמסרו ישראל עצמן עליהם למיתה בשעת גזרת המלכות, כגון עבודת כוכבים ומילה, עדיין היא מוחזקת בידם, וכל מצוה שלא מסרו ישראל עצמן עליה למיתה בשעת גזרת המלכות, כגון תפילין, עדיין היא מרופה בידם, דאמר רבי ינאי תפילין צריכין גוף נקי כאלישע בעל כנפים. מאי היא? אמר אביי שלא יפיח בהם, רבא אמר שלא יישן בהם. ואמאי קרו ליה אלישע בעל כנפים? שפעם אחת גזרה מלכות הרשעה גזרה על ישראל, שכל המניח תפילין על ראשו יקרו את מוחו, והיה אלישע מניח תפילין ויצא לשוק וראהו קסדור אחד, רץ מלפניו ורץ אחריו, כיון שהגיע אצלו נטלן מראשו ואחזן בידו, אמר ליה מה בידך? אמר לו כנפי יונה, פשט את ידו ונמצאו בה כנפי יונה, לפיכך היו קוראין אותו בעל כנפים. מאי שנא כנפי יונה דאמר ליה, ולא אמר ליה שאר עופות? משום דדמיא כנסת ישראל ליונה, שנאמר (תהלים סח) כנפי יונה נחפה בכסף ואברותיה בירקרק חרוץ, מה יונה זו כנפיה מגינות עליה, אף ישראל מצות מגינות עלי."

ורש"י שם, וז"ל, "דאמר ר' ינאי תפילין צריכות גוף נקי וכו'. ושמעינן מינה דלא מסרו עליה אלא אלישע לבדו."

ותוס' שם, וז"ל, "אמר ליה כנפי יונה. הרי שלא מסר עצמו לומר תפילין הן, רבינו שמואל.

ומהר"ם שם על דברי התוס', וז"ל, "הרי שלא מסר עצמו וכו'. כוונת התוס' לומר שהגמרא מביא ראייה שגם אלישע עצמו לא מסר נפשו עליה. ומה שפירשו התוס' כן ושינו מפירושו של רש"י שפ"י שמביא ראייה שלא מסרו עליה אלא אלישע, משום דהוה משמע דלא מקרי מסרו עצמן אא"כ מסרו כולם וזה אינו דהא אפילו בע"ז לא מסרו כולם עליה למיתה כדאשכחן בימי נבוכדנצר דלא מסרו עצמן למיתה אלא חנניה מישאל ועזריה ומה דפירושו התוס' שלא מסר עצמו לומר תפילין הן ולא פירשו שלא מסר נפשו שנטלן מראשו, עיין לעיל בתוס' פ' במה טומנין ד"ה נטלן מראשו שפ"י שם דבזה לא עשה שלא כהוגן ע"ש."

4. שמות פרק י"ג פסוק ט', וז"ל, "וְהָיָה לְךָ לְאֹת עַל יָדְךָ וּלְזִכָּרוֹן בֵּין עַיִנֶיךָ לְמַעַן תִּהְיֶה תּוֹרַת יְקֻנְךָ בְּפִיךָ כִּי בְּיַד חֲזָקָה הוֹצֵאתָ יְקֻנְךָ מִמִּצְרָיִם."

ודברים פרק ו' פסוק ח', וז"ל, "וּקְשַׁרְתָּם לְאֹת עַל יָדְךָ וְהָיוּ לְטֹטְפֹת בֵּין עַיִנֶיךָ."

5. רמב"ם הלכות תפילין פרק ד' הלכה כ"ו, וז"ל, "אע"פ שמצותן ללבשן כל היום, בשעת תפלה יותר מן הכל."

6. חמדת ישראל חלק ב' (להג"ר מאיר זן פלוצקי) קונטרס דרך חיים, סי' ה' ע' 45 - מופיע להלן בסוף הרשימה.

7. ריטב"א שבת מט., וז"ל, "תפילין צריכין גוף נקי כאלישע. ומסתברא שלא נאמרו כל הדברים האלו אלא למי שבא להניח תפיליו כל היום כמדת החסידים שאז צריך שיהא זריז בעצמו לנקיות זה כאלישע, אבל למי שמניחם בשעת תפלה וק"ש כל אדם זריז בכך שאין שינה בשעת התפלה ולא הפחה, דהא כתיב הכון לקראת א-לקיך ישראל... כך הגירס' בספרים ישנים, אמר לו מה בידך אמר לו כנפי יונה פשט את ידו ונמצאו כנפי יונה. ולפי גירס' זו קודם שנמצאו שהיו כנפי יונה אמר הוא כן, והיינו דשיילין בסמוך מ"ש כנפי יונה דאמר ליה, כלומר על מה סמך כשאמר כן, ומהדרינן דאמתילא כנסת ישראל ליונה. ולא למימרא שאמר כן כסומך על הנס, שכל הסומך על הנס אין עושים לו נס, אלא ה"ק, כי הוא קורא מצוה זו כנפי יונה מפני שהמצות הן כנפיהן של כנסת ישראל שנמשלה ליונה."

8. שולחן ערוך יו"ד סי' קנ"ז הלכה ב', וז"ל, "אסור לאדם לומר שהוא עובד כוכבים כדי שלא יהרגוהו, אבל אם כדי שלא יכירוהו שהוא יהודי משנה מלבשו בשעת הגזרה מותר, כיון שאינו אומר שהוא עובד כוכבים. הגה ואפילו לונק כלאים. (נ"י פרק הגוזל בתל). ואף על גב דאסור לומר שהוא עובד כוכבים, מ"מ יוכל לומר להם לשון דמשתמע לתרי אפיין (נמוקי יוסף פ' הגוזל), והעובדי כוכבים יבינו שהוא אומר שהוא עובד כוכבים והוא יכוין לדבר אחר."

9. גמרא נדרים סב:, וז"ל, "ואמר רבא שרי ליה לצורבא מרבנן למימר עבדא דנורא אנא לא יהיבנא אכרגא, מ"ט? לאברוחי אריא מיניה."

6. חמדת ישראל (להג"ר מאיר זן פלוצקי) קונטרס דרך חיים, סי' ה' ע' 45

כל היום ולא הניח תפילין ביטל מצ"ע, אבל אם הניח תפילין פעם אחת ביום זה, נהי דאם הניח עוד הפעם עושה עוד מצוה וכן המצוה שיהי' עליו כל היום, אבל אין זה חובה, ולא נוכל לומר ע"ז שעובר על מצ"ע אם אינו מניח תפילין כל היום.

וראי' ברורה לזה מדברי מרן הכסף משנה ז"ל (פ"ה מיסודי התורה ה"א) שכתב לתרץ קושית הר"ן ז"ל מאלישע בעל כנפים (שבת מט ע"א) דאיך הי' חולץ תפילין כשראה את הקסדור, הא בשעת הגזירה יהרג ואל יעבור, וכתב בזה"ל: וההיא דאלישע בעל כנפים לא מכרעא, דכבר קיים באותו יום מצות תפילין עכ"ל. נראה מבואר דדעתו ז"ל, דכיון דכבר קיים באותו יום מצות תפילין שוב לא מקרי עובר על מצ"ע, דאל"כ מה ג"מ במה שכבר קיים כיון דהמצוה כל היום, אלא ודאי כדאמרן.

הנה בפוסקים הביאו ראיות דחובה היא להניח תפילין כל היום, וכן שמעתי אומרים בשם הגאון מפלאצק זצ"ל שחירץ את קושית התוס' רי"ד (קדושין כט ע"א) דאמאי לא מהני שליחות בתפילין, ותיירץ דבאמת חובה לילך בהם כל היום רק משום שא"א להיזהר בהם, א"כ זה שרוצה להיות שליח עבור חברו ולילך בהתפילין, ע"כ שיש לו גוף נקי ויכול להיזהר, ושוב חייב מצד עצמו ולא יכול להיות שליח של אחר עכר"ק. מבואר ג"כ שלמד כן דתפילין הם חובה מה"ת ללכת בהם כל היום.

[אם כי עיקר תירוצו יש לגמגם עליו מתקיעת שופר, לדעת הסוברים דמצוה בתקיעה ג"כ, ואמרינן דהתוקע נעשה שליח השומע, אע"ג דג"כ התוקע צריך לצאת באותה תקיעה, עי' בלח"מ (פ"א מה' שופר ה"א) וצ"ע].

ובאמת נלענ"ד דחובת הגוף אינה אלא שיניח בכל יום תפילין, ואם עבר